Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
ORSAM مركز دراسات الشرق الأوسط
Center for Middle Eastern Studies

BAKIŞ 212
MAYIS 2022

SURİYE'DE İNSANİ KRİZ

Işınsu Acar

GİRİŞ

Suriye'de yolsuzluk ve eşitsizliğe karşı artan hoşnutsuzluk, Arap Baharı rüzgârını arkasına alarak 2011 yılının ilk çeyreğinde barışçıl protestoların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gösteriler ilk aşamada temel gelir kaynağı tarıma dayalı olan ve merkezden uzakta yer alan yerleşimlerde doğarak ülke geneline yayılmıştır. İnsan onuruna yakışır bir yaşam hakkını gündeme taşıyan protestolardan günümüze gelindiğinde, rekor seviyede ihtiyaçların ve geri dönülemez hasarların tartışıldığı bir durum söz konusudur. Bu değişimin arkasında kötü politikalar, savaş ekonomisi, çevre ülkelerdeki ekonomik krizler, ağırlaşan yaptırımlar, Covid-19 ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgali gibi iç içe geçmiş yerel ve dış faktörler/şoklar yer almaktadır.

Suriye'deki ekonomik krizi anlatan en büyük metafor ekmektir. Günümüzde tüm sektörler arasında en fazla kaynak gıda güvenliğine aktarılmasına rağmen Dünya Gıda Programının (WFP) Şubat 2021'deki tahminine göre Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı (12,4 milyon kişi) gıda güvencesizdir.

2020'de döviz kurundaki istikrarlı düşüş, bozulan ticari denge, sınırlı yatırımlar, enflasyon ve Merkez Bankasının azalan uluslararası rezervleri üzerine Sezar yaptırımları uygulamaya konularak Suriye bankacılık sisteminin resmî uluslararası işlemleri yürütmesi zorlaştırılmıştır. Aynı yıl içinde Suriyelilerin Lübnan bankalarındaki hesaplara erişimi kısıtlanmış ve hükûmetin ana destekçisi olan İran'daki ekonomik durum kötüleşmiştir. Ülkeye giriş yapan dövizin azalmasıyla hükûmetin gıda maddeleri ithal etme gücü negatif etkilenmiştir. BM, Covid-19 etkilerini de göz önünde bulundurarak, 2020'de 200.000 - 300.000 işin kalıcı olarak kaybedildiği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin %15'inin kapatıldığı ve işçi dövizlerinin %50'ye varan oranda azaldığı tahmininde bulunmuştur.[1] Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini takiben sadece on günde Suriye'nin para birimi yüzde 7'nin üzerinde değer kaybetmiştir. Buna ek olarak, küresel enerji piyasaları sekteye uğramış ve temel gıdalarda fiyatlar artmıştır.

Günümüzde Suriyelilerin üçte ikisinden fazlası aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır. 2021 sonlarında ülke çapında gerçekleştirilen gıda güvenliği değerlendirmesinin sonuçlarına göre 12 milyon kişi akut gıda güvenliği açığı ile karşı karşıyayken 1,9 milyon kişi ise gıda güvenliği açığı riskiyle karşı karşıya bulunmaktadır.[2] 2022'de insani yardıma ihtiyacı olan insan sayısı geçen seneye göre yüzde 9 oranında artış göstererek 14,6 milyon insana ulaşmıştır. İleriki bölümde Suriye'deki insani krizin boyutu gıda güvenliği ve temel altyapılara erişim bağlamında detaylandırılacaktır. Ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik krizin nedenleri ve sonuçları üzerine inceleme sunacak olan bu bölüm, krizin başka bir açıdan ele alınmasına vesile olmak amacıyla sivillerin günlük yaşamlarından kesitlere de yer verecektir. Üçüncü bölümde komşu ülkelerdeki sınır kapıları üzerinden insani yardım sağlanmasını mümkün kılan BM Güvenlik Konseyi Kararı'nın (2585) gelecekteki rolü tartışılacaktır. Suriye rejiminin krizle mücadele kapsamında aldığı önlemleri ortaya koyacak olan bölümü takiben tavsiyelere ve bu tavsiyelerin uygulanmasının önündeki zorluklara değinilecektir.

SURİYE'DEKİ İNSANİ KRİZİN BOYUTU

Suriye'deki ekonomik krizi anlatan en büyük metafor ekmektir. Günümüzde tüm

[1] Bertelsmann Stiftung, "BTI 2022 Country Report - Syria", *BTI Project*, 2022.

[2] "WFP Syria Situation Report #2", *ReliefWeb*, 5 Nisan 2022.

sektörler arasında en fazla kaynak gıda güvenliğine aktarılmasına rağmen Dünya Gıda Programının (WFP) Şubat 2021'deki tahminine göre Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı (12,4 milyon kişi) gıda güvencesizdir.[3]1994'te buğdayda kendi kendine yeten ve hatta fazlasını ihraç eden Suriye, 2011'den bu yana üretimde ciddi düşüş yaşamıştır. Kriz öncesinde 4,1 milyon ton olan yerli buğday üretimi 2019'da 2,2 milyon tona düşmüştür. 2020'de uygun hava koşulları nedeniyle 2,8 milyon tonu gören buğday yine de savaş öncesi üretimin gerisinde kalmıştır. 2021'de ise yaklaşık 1,05 milyon ton üretim olacağı tahmin edilmiştir.[4]

Buğday üretiminin aksamasındaki en temel nedenlerden biri tarım arazilerinin, sulama sistemlerinin ve değirmenlerin hasar görmesi veya yıkılması olmuştur. Ülkedeki fırınların yarısı hâlâ hasarlı veya işlevsiz olduğundan insanlar uzun kuyruklarda beklemek veya kontrol noktalarını geçmek zorundadır. Yeraltı suyunun aşırı pompalanması, verimsiz sulama ve 1999-2000, 2008-2009 ile 2021-2022'de yaşanan kuraklıklar buğday üretiminin düşmesindeki diğer kritik etkenler olarak öne çıkmaktadır. Humboldt Üniversitesi tarafından 2020'de yayımlanan bir araştırma, 2010-2018 yılları arasında 943.000 hektar ekili arazinin kaybedilmesini çiftçilerin ve tarım işçilerinin yerinden edilmesine, devlet kaynaklarının kötü yönetimine ve ülkenin bazı bölümlerinin kontrolünün el değiştirmesine bağlamaktadır.[5] Yine aynı yıl içinde mevsimsel orman yangınları 35 bin hektardan fazla tarım arazisinin kaybına neden olmuştur. Bu yangınlar en az 40 bin ailenin geçim kaynağını etkilemiştir.[6] Geçim kaynakları elinden alınan çiftçilerin göç etmesi, tarım işçiliğinin azalması sermayenin buharlaşmasına dikkat çekerken, tohum, gübre, böcek ilacı ve yakıt kıtlığı karşı karşıya kalınan diğer kritik sorunlar olarak göze çarpmaktadır.

Covid-19 salgını nedeniyle Rusya'nın buğday satışlarına kısıtlama getirmesi, buğday ithal etmek zorunda olan Suriye hükûmetini çıkmaza sokmuştur. Küresel buğday ihracatının yaklaşık %30'unu gerçekleştiren Rusya ve Ukrayna'nın savaşa girmesiyle tedarik zinciri bir kez daha tehlikeye atılmıştır. Buğday fiyatları 2022'nin başından bu yana yüzde 27 artmış ve yoksulluk ile açlık parametrelerinde rekor seviyelere ulaşılmıştır. İç ve dış etkenlerin buğday kıtlığını yaklaşık yüzde 75 oranında etkilediği tahmin edilmektedir.

Gıda güvenliğinden sonra kaynaklar sırasıyla sağlık, acil barınma ve gıda dışı ürünleri ilgilendiren sektörlere aktarılmaktadır.[7] Düşük gelirli haneler ise gelirlerin en yüksek kısmını enerji ve gıdaya harcamaktadır. Savaştan önce devletin ana gelir kaynağı olan petrol ve doğal gaz kaynakları, aynı zamanda gıda ve tıbbi malzeme taşımak için kilit rol oynamaktadır. Fakat altyapının hasar görmesi veya yıkılması insan ve araçların hareketini kısıtlamış, yaşam kalitesini düşürmüş ve yatırımı aksatmıştır. Savaş öncesinde de zayıf olarak nitelendiren elektrik sektörü ise gü-

[3] "Syria Update", *COAR Global,* 20 Ocak 2022.

[4] "Special Report: 2021 FAO Crop and Food Supply Assessment Mission to the Syrian Arab Republic", *ReliefWeb,* 17 Aralık 2021.

[5] Mohamed Ali Mohamed,Julian Anders ve Christoph Schneider. "Monitoring of Changes in Land Use/Land Cover in Syria from 2010 to 2018 Using Multitemporal Landsat Imagery and GIS", *MDPI*, 11 Temmuz 2020.

[6] "Under Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator, Mark Lowcock, briefing to the Security Council on the humanitarian situation in Syria", *ReliefWeb,* 27 Ekim 2020.

[7] "The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria", *The World Bank Group*, 10 Temmuz 2017.

Suriye'nin ve Bölgenin Geleceğine Destek konulu 6. Brüksel Konferansı'ndan kesit.

nümüzde şehirlere günde ancak birkaç saat elektrik verebilmektedir.

Yardım kuruluşlarının değerlendirmelerine göre en büyük hasar Humus, Halep, Dera ve Şam'da yaşanmıştır. Hastaneler, okullar, yollar, köprüler, tahıl siloları, su kaynakları ve diğer kritik altyapıların hedef alındığı saldırılarda fiziki zararın boyutu sırasıyla %17,5, %16 ve %15,3 ile konut, madencilik ve güvenlik sektörleri olarak belgelenmiştir.[8] Bunu ulaşım %12,6, imalat %9,9, elektrik %6,2 ve sağlık %4,5 izlemektedir. Ülkedeki hastanelerin yarısı yıkılmıştır. Birinci basamak sağlık tesislerinin yaklaşık beşte biri çalışamaz durumdayken beşte biri ise sınırlı seviyelerde çalışmaktadır. İlaç ve personel kıtlığı karşısında kronik hastalığı olanlar ve çocuklar en savunmasız gruptadır. Baker'a göre rutin tıbbi bakıma erişim eksikliği nedeniyle ölenlerin sayısı bomba ve ateşli silahlarla öldürülenlerden daha yüksektir.[9] Su arıtma tesislerinin yaklaşık üçte ikisi, pompa istasyonlarının yarısı, su kulelerinin üçte biri, kanalizasyon arıtma tesislerinin dörtte biri ve kuyuların altıda biri yok edilmiş veya kısmen hasar görmüştür.[10] Çocukların yaklaşık üçte ikisinin güvenli ve güvenilir suya erişimi bulunmamaktadır. Eğitim tesislerinin tahminen yüzde 57'si hâlâ çalışır durumda olmasına rağmen birçoğunun elektrik, su ve sanitasyon tesislerine erişimi sınırlıdır.

[8] Mouyad Alsamara, Zouhair Mrabet ve Ahmad Shikh Ebid. "Scenario-based Forecast for Post-Conflict's Growth in Syria", *Economic Research Forum,* Nisan 2020.

[9] Aryn Baker, "Why al-Qaeda Kicked Out Its Deadly Syria Franchise", *Time Magazine*, 3 Şubat 2014.

[10] "The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria", *The World Bank Group*, 10 Temmuz 2017.

Son iki yıldır bağışçı hükûmetlerin gerek siyasi gerek ekonomik tercihleri nedeniyle yardım fonunda dramatik bir azalma yaşanması ve Batı'nın Suriye ve Ukrayna krizine yönelik takındığı çifte standardın ortaya dökülmesi Suriye halkında artan güvenlik açığı ve hayal kırıklığına zemin hazırlamaktadır. AB ve BM'nin eş başkanlığını yaptığı "Suriye'nin ve Bölgenin Geleceğini Destekleme" konulu beşinci Brüksel Konferansı'nda 10 milyar dolar toplanılması umut edilirken 6,4 milyar dolarlık yardım sözü verilmiştir. 2022 yılında BM'nin insani müdahale planını uygulamaya koyması için 10,5 milyar dolar gerekmiştir. 9 Mayıs Pazartesi ve 10 Mayıs Salı tarihlerinde gerçekleşen 6. Brüksel Konferansı'nda ancak 4,3 milyar dolar taahhüt edilirken bu, 2023 ve sonrası için ise 2,4 milyar dolardır. Babülhava Sınır Kapısı üzerinden geçen yardımın önemine değinilen konferansta ayrıca Ukrayna'da yaşanılanların Suriye'ye yapılacak yardımları gölgelemeyeceğine dair sözlerin ortaya konulması dikkat çekmiştir. Ne var ki Dünya Gıda Programı, Mayıs 2022 itibarıyla aylık acil gıda sepetini kişi başına 1.300'den 1.170 kilokaloriye düşürmüştür.[11] UNICEF, azalan fonların ve artan fiyatların Suriyelileri yoksulluğa sürüklediğini kabul etmiştir. İngiliz hükûmetinin denizaşırı yardımları kesme kararı almasının ardından 40 binden fazla Suriyeli çocuğun okulu bırakmak zorunda kaldığı öne sürülmektedir.[12] Finansmanın güvence altına alınmasında yaşanan zorluklara ek olarak, Suriye hükûmetinin siyasi reform hususunda ilerleme kaydetmeye direnmesi ve bağlantılı döviz büroları, tüccarlar, güvenlik aygıtları ve savaş vurguncularının yardım mekanizmalarını çökertmiş olması uzun vadeli bir çözüme ulaşılmasını da engellemektedir.

HALKIN NEGATİF BAŞA ÇIKMA MEKANİZMALARI

Suriyeli ihtiyaç sahipleri arasında en yaygın negatif başa çıkma mekanizmalarından biri et, meyve ve süt tüketimini azaltarak diyeti tahıl ağırlıklı düzenlemektir. Bu noktada ucuz ve doyurucu bir gıda olan ekmeğin önemi bir kez daha vurgulanmaktadır. Gıda yardımı almayan Suriyeli ailelerin kalorilerinin yüzde 40'ını başta ekmek olmak üzere buğday oluşturmaktadır. Ancak ekmek fiyatındaki artışlar hanelerin yüzde 46'sının günlük gıda tayınlarını azaltmasına neden olmuştur.[13] Buna ek olarak, ailelerin sac veya kil fırın yoluyla kendi ekmeğini pişirmeye yöneldiği gözlenmiştir.[14] İnsani yardım kuruluşu REACH, 15 Kasım ve 4 Aralık 2017 tarihleri arasında Suriye'nin Haseke kentine bağlı bulunan Nevruz Kampı'nda gerçekleştirdiği kapsamlı anketlerde 81 haneden %80'inin tüketime dayalı başa çıkma stratejilerini kullandığını tespit etmiştir.[15] En yaygın olarak kullanılan stratejiler daha ucuz yiyecek satın alma %88, ödünç yemek alma %36, azaltılmış porsiyon boyutu %20, erkeklerin tüketimi azaltması %15 ve daha az yemek tüketme %12 yer almaktadır.

Artan akaryakıt fiyatları ve arz sıkıntısı Suriyelileri en çok sert kış aylarında savunmasız bırakmaktadır. Sık sık kötü yaşam koşulları ile gündeme gelen yerinden edilmiş insanların kaldığı kamplarda ısınmak için ticari ve özel

[11] "Families Fearful as UN Reduces Food Aid to Northwest Syria", *The Syrian Observer*, 19 Nisan 2022.

[12] "Syria: UK aid cuts have 'forced 40,000 children out of school", *Middle East Eye, 5 Mayıs 2022.*

[13] "Syria: Bread Crisis Exposes Government Failure", *Human Rights Watch,* 21 Mart 2021.

[14] Ahmed Read Jamus, "Syria's bread basket lies empty", *Al-Monitor,* 11 Nisan 2022.

[15] "Camp Profile - Newroz, Al-Hasakeh Governorate, Syria - November 2017", *ReliefWeb,* 30 Kasım 2017.

Aileler kendi sebzelerini yetiştirerek hayata tutunmaya çalışıyor.

jeneratörler, araba aküleri, atıklardan yararlanılmaktadır. Demircilerin elinden geçerek düşük maliyetli ısıtıcılara dönüştürülen ve kömür, odun veya naylon ile çalışabilen füze kalıntıları yaygın olarak tercih edilmektedir.[16] Ancak bu ısıtma yöntemleri karbonmonoksit saldığı için ciddi sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Sadece İdlib'in kuzeyindeki Salkin kasabasında sağlık ocağına gelen çocukların yüzde 50'sinde büyüme ve gelişimini etkileyen solunum yolu hastalıklarına rastlanmıştır.

Birçok Suriyeli gelir kaybını dengelemek için yoğun emek isteyen, düşük ücrete tabi ve sömürünün yaygın olduğu kayıt dışı sektörlerde iş bulmaya itilmiştir. Suriye Politika Araştırma Merkezine (SCPR) göre, kayıt dışı çalışanlar tüm emeğin yüzde 62,4'ünü ve özel sektör emeğinin yüzde 86'sını oluşturmaktadır.[17] Bu emeğin karşılık bulduğu faaliyetlerin başını akaryakıt ve uyuşturucu kaçakçılığı çekmektedir. Kaçakçılık piyasasına girmesi daha kolay olan kadın ve çocukların kontrol noktalarından geçerken karşılaştığı tehditler erkeklere göre çok daha fazladır. Çocuklar aile geçimine katkıda bulunmak için okuldan uzaklaştırılmaktadır. UNICEF, 2021'de okula gitmeyen çocuk sayısının 2,4 milyondan fazla olduğunu belirtmiştir.[18] Özellikle genç erkeklerin hayatta kalabilmek için askere yazıldığı veya şiddet olaylarına karıştığı kaydedilmektedir. DEAŞ terör örgütü, YPG/PKK örgütü ve İran Devrim Muhafızları gibi pek çok aktör ülkedeki koşullara istinaden "cömert" sayılabilecek maaşlarla çocukları silah altına almaktadır. Rusya bağlantılı askerî gruplar da ücretsiz tıbbi bakım ve yiyecekle ayda 1.500 ila 3.000 dolar arasında değişen maaş gibi olanaklar

[16] "Syrians turn war missiles into heaters as winter grips", *Sci Dev Net,* 6 Ocak 2022.

[17] Bertelsmann Stiftung, "BTI 2022 Country Report - Syria", *BTI Project*, 2022

[18] "After almost ten years of war in Syria, more than half of children continue to be deprived of education", *UNICEF*, 24 Ocak 2021.

sunarak Dera, Deyr ez Zor ve Şam kırsalında istihdam gerçekleştirmiştir.[19] Buna kıyasla, kız çocuklar ağırlıklı olarak erken evliliğe ve genç kadınlar da fuhşa zorlanmaktadır. Suriye'nin kuzey batısındaki kamplarda yapılan incelemelerde dul kadınlar arasında yüksek düzeyde şiddet ve depresyon görüldüğü kaydedilmiştir.[20]

Zayıf politikalar, yüksek fiyatlar ve temel ürünlerin dağıtımında aksamalardan kaynaklanan hoşnutsuzluk nedeniyle suç ve protestolarda artış yaşanması beklenmektedir. Örneğin, ocak ayında Haseke kentinde, şubatta Dürzilerin çoğunlukta olduğu Süveyda şehrinde ve martta Deyr ez Zor'un kuzey kırsal kesiminde eylemler gerçekleşmiştir. Şubatın ikinci haftasında rejimin yüz binlerce aileye yönelik sübvansiyonları sona erdirme kararı üzerine gösteriler yeniden patlak vermiştir. Yoksullar, siviller, din adamları, üniversite öğrencileri ve siyasi muhalifler gibi geniş bir yelpazenin katılımının ilk defa gözlendiği protestolarda aynı zamanda Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararının uygulanması, yolsuzluğa karşı hesap verebilirlik ve demokratik bir devlet çağrısına yönelik talepler yer almıştır. Savaş boyunca genellikle tarafsız bir duruş sergileyen Dürzilerin protestoya ön ayak olması hükûmetin politikalarına karşı büyüyen tepkinin boyutunu gözler önüne sermektedir. Buna ek olarak, 5 Nisan Salı tarihinde Kamışlı şehrindeki belediye binasının önünde düzenlenen oturma eylemi Arap ve Kürt dükkân sahiplerinin mezhepsel bölünmeyi bir kenara bırakarak bir araya gelebildiği ve ülkedeki genel olumsuz yaşam koşullarının altını çizmektedir.

SINIR ÖTESİ İNSANİ YARDIMIN GELECEĞİ

2014 yılında BM Güvenlik Konseyinin sınır kapıları üzerinden Suriye'ye yardım sağlanmasını öneren 2585 sayılı karar oy birliğiyle kabul edilmiştir. Ancak sahadaki dinamiklerin değişmesiyle Rusya sınır ötesi yardım mekanizmasının Suriye'nin egemenliğini ihlal ettiği ve yardımın İdlib'de varlık gösteren el-Kaide bağlantılı Heyet-i Tahriri'ş-Şam (HTŞ) tarafından engellediği iddiasıyla karşı çıkmaya başlamıştır.

Ocak 2020'de Rusya vetosuyla Yarubiye Sınır Kapısı (Suriye-Irak) ile Babüsselam Sınır Kapısı (Suriye-Türkiye) kapatılmıştır. Yarubiye kapısının kapatılmasının olumsuz etkileri en çok sağlık sektöründe kaydedilmiştir. Haziran 2020'de Güvenlik Konseyine ortak bir mektup ileten STK'lar ocak ayından bu yana sağlık tesislerinin yalnızca yaklaşık %31'ine malzeme tedarik edildiğini belirtmiştir.[21] Özelikle suya sadece sınırlı ve düzensiz erişimin sağlandığı ve sosyal mesafeyi korumanın mümkün olmadığı kamplardaki vahim duruma dikkat çekilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre Yarubiye kapısı yüzde 40 oranında tıbbi malzeme yardımına erişim sağlamaktaydı. Babüsselam kapısının kapanması ise sürekli ve tüm ihtiyaç sahiplerine yardımın ulaşmasını sağlayacak konvoy kapasitesinin yükünü tek bir sınır kapısının üzerine bırakmıştır.

ABD ve BM, Yarubiye ile Babüsselam kapılarını yeniden açmak istemektedir. Ancak geçtiğimiz yıl BM'nin Babülhava kapısındaki izni dahi ABD ve Rusya arasında son dakika-

[19] Zvi Bar'el, "Some Syrians Are Hoping the Ukraine War Never Ends", *Haaretz*, 4 Nisan 2022.

[20] "World Vision: Suriyeli dul kadınlar kaldıkları kamplarda hayatta kalabilmek için cinsel ilişkiye zorlanıyor", Şarkul *Avsat,* 19 Nisan 2022.

[21] "Reopen Al Yarubiyah crossing into Syria: Open Letter to the United Nations Security Council", *Relief Web,* 23 Haziran 2020.

Trablus'un güneyinde yaşanan şiddetli çatışmalar (2019).

da varılan bir uzlaşı neticesinde geçici olarak kurtarılmıştır. İznin uzatılması yeni bilgi paylaşım protokollerine, çapraz hat konvoylarındaki artışa ve erken kurtarma programlama taahhüdüne şart koşulmuştur. 10 Temmuz'da yeniden oylamaya sunulacak olan iznin Rusya'nın vetosuna takılıp takılmayacağı henüz belirsizliğini korumaya devam etmektedir.

Uluslararası toplum, BM izninin sona ermesi durumunda Suriye hükûmeti tarafından kontrol edilen bölgelerden muhalif bölgelere ulaşan yardım konvoylarında sıkıntı yaşanacağını dile getirmektedir. Nitekim uluslararası yardım kuruluşları ve BM ajanslarının en başından devreye girmesine neden olan faktör Suriye hükûmetinin insani krizle başa çıkmasını sağlayacak politikalar uygulamayı reddetmesi ve ihtiyaçları karşılayamaması olmuştur. İdlib merkezli bir sivil toplum kuruluşu, 2021'den Mart 2022'ye kadar Beşar Esad hükûmetinin ve Rusya'nın tercih ettiği çapraz temas hatlarından yalnızca 43 yardım aracı geçtiği bilgisine ulaşmıştır.[22] Aynı tarihte Cilvegözü-Babülhava Sınır Kapısı'ndan ise 10 binden fazla kamyon geçmiştir. Sınır ötesi yardım mekanizması üzerinden ulaştırılan yardımlar yıl bazında kıyaslandığında da ciddi bir düşüş göze çarpmaktadır. 2020 yılında 228 bin ton, 2021 yılında 215 bin ton, 2022'nin ilk çeyreğinde ise 42 bin ton yardım malzemesi yüklü kamyonlar geçmiştir. Üstelik bu kamyonların izlediği güzergâh barınma, sağlık, eğitim ve gıda yardımına bağımlı 2,7 milyon yerinden edilmiş kişiye kesintisiz bir şekilde ve büyük oranlarda yardım ulaştırmanın yegâne yolu durumundadır. Her an hükûmet tarafından gerçekleştirilebilecek

[22] Mouneb Taim, "Possible closure of Turkey-Syria crossing alarms aid groups", *Al-Monitor,* 13 Nisan 2022.

bir saldırı tehdidi altında bulunması kuzeybatı Suriye'yi ayrıyeten ülkenin en savunmasız köşelerinden biri yapmaktadır. Buna ek olarak, Babülhava'nın kapatılması sivil toplum kuruluşlarının finansal kapasitesini ve BM'nin sahadaki çalışmaları koordine etme kapasitesini köreltecektir. Zira irili ufaklı ve dağınık bir yardım sektörü yüzde 97'si aşırı yoksulluk içinde yaşayan ve yüzde 80'ini günlük gıda yardımına bel bağlayan bir nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamayacaktır.

2022 başından bu yana İsrail tarafından Suriye askerlerinin ve İran destekli bazı savaşçıların mevzilerine yönelik en az on hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Rus savaş uçaklarının İdlib kentindeki sivilleri ve sivil altyapıyı hedef aldığı saldırılar ise yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin oluşturduğu güvenli bölgelerle Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi'nin kontrolündeki bölgelerde güvenlik zafiyeti devam ederken, Haseke kentinde devriye gezen ABD güçleri Suriye rejimine bağlı güçler tarafından hedef alınmaktadır. Bu dinamikler genel kanının aksine Suriye'deki çatışmanın sıcak olduğuna işaret etmektedir. Sahadaki ihlallere paralel olarak, tarafların uzlaşmaz tavrı nedeniyle çıkmaza girmiş olan siyasi süreç oyalamaya tabi tutulmaktadır. Rusya ve Suriye hükûmetinin kullandığı bu taktik, zaman kazanma, operasyonel güçlerin yeniden konumlandırma ve daha fazla stratejik kaldıraç elde etme amacı gütmektedir. Bu nedenle anayasa görüşmeleri, BM Suriye Özel Temsilcisi Geir O. Pedersen tarafından ortaya atılan adım-adım yaklaşımı, yardım hatları ve erken iyileştirme projeleri üzerinde Batı ve Rusya arasında tavize dayalı bir uzlaşı BM yetkisinin uzatılıp uzatılmayacağını belirleyecek olan temel faktörler arasında yer almaktadır. Son olarak, Ukrayna'daki savaşın yarattığı gerilim bağlamında Rusya'nın insani yardımı silah olarak kullanma ihtimali değerlendirilmektedir. Ukrayna'daki savaş diplomasiyi zorlaştırmış olsa da zayıflamış bir Suriye ekonomisi ve kötüleşen insani durum Rusya'nın stratejik çıkarlarını baltalayacağından BM'nin tamamen izole edildiği bir senaryo gerçekçi gözükmemektedir.

SURİYE REJİMİNİN EKONOMİK KRİZLE MÜCADELE PROGRAMI

Merkez Bankasının 2015 yılına kadarki resmî politikası döviz rezervlerini satmak olmuştur. Bu politika neticesinde 1,2 milyar dolar rezervini tüketen banka, ayrıca para arzının reel büyümeden daha hızlı

Ukrayna'daki savaş diplomasiyi zorlaştırmış olsa da zayıflamış bir Suriye ekonomisi ve kötüleşen insani durum Rusya'nın stratejik çıkarlarını baltalayacağından BM'nin tamamen izole edildiği bir senaryo gerçekçi gözükmemektedir.

Kaçakçılığı ve yolsuzluğu engelleme, temel ürünlerin dağıtımını düzenleme ve özel sermayenin ekonomiye girişini kolaylaştırma hedefleriyle geliştirilmiş olan akıllı kart, nihayetinde hükûmete bağlı iş adamlarının kamu malları üzerindeki etkisini ve kontrolünü güçlendirmekle sonuçlanmıştır.

arttırılması yoluyla enflasyonun artmasına ve para biriminin değersizleşmesine neden olmuştur. Döviz piyasasına müdahale etme, talebi yönetme, likiditeyi kısıtlama ve faiz oranlarını manipüle etme gibi geniş bir yelpazedeki faaliyetler sonuç vermeyince kayıpları azaltmak amacıyla hükûmet işlemleri, ithalat ve insani yardım için farklı kur oranları oluşturmuştur. Örneğin ihracatçıların kârlarını resmî döviz kuru üzerinden Merkez Bankasına satmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra, hükûmet çalışanlarının maaş oranları ve yurt dışındaki vatandaşlarının havaleleri de resmî kura tabidir.

Karaborsadaki ürünler daha kaliteli ve pahalı olduğundan varlıklı ailelere hitap etmektedir. Para birimi değerinin manipüle edilmesi nedeniyle resmî döviz piyasası fiyatları ile karaborsa fiyatları arasındaki makas giderek açılmış, iki yılda uluslararası yardım parasından devlet kasasına sadece 100 milyon dolar aktarılabilmiştir.[23] Uluslararası yardım, Suriye Arap Kızılayı aracılığıyla ve ihtiyaç sahiplerinin etnik kökenine, mezhebine, menşesine ve siyasi pozisyonuna göre dağıtılmaktadır. İnsan Hakları İzleme Örgütüne göre Şam kırsalı, Humus, Tartus, Süveyda ve Dera'daki hükûmet destekli fırınların önünde askerî personel, güvenlik personeli, bölge sakinleri ve yerinden edilmiş kişiler için ayrı sıralar oluşturulmuştur.[24] Buna ek olarak, güvenilir kişilerin eline teslim edilmiş olan yerel sivil toplum kuruluşları yeniden yapılanma projelerini nüfusun sadık kaldığı bölgelerde yaşama geçirme hedefini somutlaştırmaktadır. Nitekim hükûmeti desteklemek üzere oluşturulmuş sahte kuruluşların sayısında artış yaşandığı kaydedilmektedir.

Sivil topluma müdahalenin ötesinde, dost ticari kuruluşlar ve şahıslara ithal ikamesi denilen politika altında yerli üretime yatırım yapmaları için teşvik söz konusudur. Bu teşvik özellikle gıda maddelerini ve kimyasalları içermektedir. Devlet ve özel şirketler arasındaki iş birliğinin bir diğer görünür yüzü 2019'un başlarında devlet tarafından karneye bağlanmış ve sübvanse edilen yakıtı almak için başlatılan, ancak daha sonra şeker, yağ, çay ve pirince genişletilen akıllı kart sistemidir. Petrol ve Maden Kaynakları Bakanlığı ile Esad ailesiyle bağlantılı olduğu iddia edilen Takamol Holding'in ortak girişimi olan bu sistem, Suriye hükûmetinin 2016 yılın-

[23] Bill Bostock, "Syria secretly stole $100 million from UN donations by manipulating currency exchange rates, report says", *Business Insider,* 21 Ekim 2021.

[24] "Syria: Bread Crisis Exposes Government Failure", *Human Rights Watch,* 21 Mart 2021.

Suriye kırsalında ekili tarlalar rejim güçleri tarafından yakılıyor.

da benimsediği "ulusal ortaklık" yaklaşımının bir ürünü olarak takdim edilmektedir.[25] Kaçakçılığı ve yolsuzluğu engelleme, temel ürünlerin dağıtımını düzenleme ve özel sermayenin ekonomiye girişini kolaylaştırma hedefleriyle geliştirilmiş olan akıllı kart, nihayetinde hükûmete bağlı iş adamlarının kamu malları üzerindeki etkisini ve kontrolünü güçlendirmekle sonuçlanmıştır. Buna ek olarak, hükûmetin ekonomik krizle mücadele ediyormuş görüntüsü vererek halkın dikkatini dağıtmak ve sorumluluktan kaçmak için sığındığı bir sistem olarak göze çarpmıştır.

1 Şubat'ta 4 milyon akıllı karttan 600 bini için ekmek, pirinç, şeker, motorin, benzin ve gaza yönelik sübvansiyon kaldırılmıştır. Yaklaşık 3 milyon insanın etkileyen akıllı kart kararının yoksulluğu ve gıda güvenliği açığını yüzde 60'tan fazla arttıracağı ve Suriye'nin geleceğini tehdit eden sosyal krizlere yol açacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.[26] Şubat ayı sonlarında ise Bakanlar Kurulu Ukrayna'daki savaşının etkileriyle başa çıkmak için acil bir toplantı gerçekleştirmiştir. Daha fazla kemer sıkma önlemine ilişkin maddelerin belirlendiği oturumda, iki ay boyunca mevcut temel ürünlerin stoklarını yönetme, ihraç edilen materyallerin gözden geçirilmesi ve gıda rezervleriyle fosil yakıt ürünlerinin karneye bağlanması kararı alınmıştır. Ne var ki hasat, sulama veya hastaneler gibi kritik altyapı koruması sağlayan karne uygulaması, aynı zamanda kıtlığa ve karaborsanın güçlü bir zemin kazanmasına neden olmaktadır.

[25] Rohan Advani, "Smart cards for rationing: how the Syrian government is outsmarting accountability", *Syria Direct,* 17 Şubat 2020.

[26] Zahraa Aldezi, "Lifting of subsidies in Syria: A crisis in the making", *CGTN,* 10 Şubat 2022.

Döviz kuru güvenlik aparatıyla kontrol edilmekte, yabancı para kullananlar tutuklanmakta, düzensiz fiyatlarla mal satan küçük dükkân sahiplerine baskınlar düzenlemekte ve kuruluşlar sahte ihlaller nedeniyle kapatılmamak için rüşvet ödemeye zorlanmaktadır.

Mart ayında sarımsak, soğan, patates, bitkisel margarin, hayvansal margarin, bitkisel yağlar, yumurtalar ve zeytinyağı ürünlerinin her birinin ihracatını yalnızca iki ay süreyle askıya alma önerisi onaylanmıştır. Küresel piyasalarda yaşanan şok neticesinde ithal edilen ürünleri yurt içinde üretme stratejisinin devamlılık kazanması öngörülmektedir. Nisan ayında piyasalardan daha fazla likidite çekmek ve enflasyonist baskıları azaltmak amacıyla banka mevduatlarının faiz oranları yükseltilmiştir. Ardından Suriye lirası ABD doları kuru 2.512'den 2.814'e yükseltilmiştir. Yurt dışından alınan şahsi havalelerin teslimiyse bir dolar 2.500 Suriye lirasıyken yeni alım fiyatı 2.800 lira olarak belirlenmiştir. Suriye hükûmeti ve halkı için önemli bir gelir kaynağı olan transferler daha önce şubat ayında ek bir düzenlemeye tabi tutulmuştu. Telekomünikasyon ve Devlet Posta Düzenleme Kurumunun yayımladığı genelgede, yurt içi finansal transfer şirketlerinin havale alıcılarını formu elle imzalamaları ve anne adını belirtmeleri zorunlu kılınmıştır. Ekonomistlere göre Suriye hükûmetinin amacı yılda 5 milyar dolardan fazla dövizi ülkeye getirmektir.[27] Bunun 1,6 milyar dolarını şimdiden havaleler oluşturmaktadır. Bu havaleler dost ticari kuruluşlar ve şahıslarla geliştirilen bağlardan çok daha fazla önemlidir. Sadakatin sınırları Ağustos 2019'da Mahluf ailesinin varlıklarına devlet tarafından konulmasıyla gözler önüne serilmiştir. Telekom, inşaat, sanayi, ticaret, ulaştırma, gıda endüstrisi ve turizm sektörlerinde çok sayıda yatırımı olan Mohammed Hamsho, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından aleyhine dosyalanan bir davayı çözmesi için baskılanmış ve Esad'ın kuzeni Rami Mahluf ile beraber ev hapsine gönderilmiştir. Eski bağımsız Halep vekili Fares Shehabi, 2020'deki parlamento seçimlerinden hemen önce yolsuzlukla suçlanmıştır. Mart 2022'de ise Suriye'nin önde gelen iş adamlarından Khodr Ali Taaher, akrabaları gözaltına alındıktan sonra ortadan kaybolmuştur. Hükûmete en yakın olanların bile harcanabilmesinin arkasında yolsuzlukla mücadele eden ve meşru bir devlet imajı çizmeye çalışan hükûmet zihniyeti yatmaktadır.[28]

Hâkimiyeti devletin resmî kurumlarından sivil toplum ve özel sektöre uzanan Suriye hükûmeti, aynı zamanda ülke-

[27] "Central Bank Raises the USD exchange rate to SYP 2814", *The Syrian Observer,* 14 Nisan 2022.

[28] Detaylı bilgi için: "Funding War Crimes Syrian Businessman Who Kept Assad Going", *Pro Justice*, 2020.

deki tüm kritik sektörlerde boy gösteren güvenlik servislerini de yönlendirmektedir. Döviz kuru güvenlik aparatıyla kontrol edilmekte, yabancı para kullananlar tutuklanmakta, düzensiz fiyatlarla mal satan küçük dükkân sahiplerine baskınlar düzenlemekte ve kuruluşlar sahte ihlaller nedeniyle kapatılmamak için rüşvet ödemeye zorlanmaktadır. Buna ek olarak, savaş vurguncularının yerel para birimini destekleyen kampanyalara etkin bir şekilde katılmaları için baskı yapılmaktadır.[29]

Güvenlik sektöründeki silahlı aktörlerin çeşitlenmesi yerel güç merkezlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bazıları hükûmetle bağlantılı olan savaş ağaları veya çeteler, fidye için kırsal alanlarda insan kaçırma, keyfî tutuklama ve zorla ortadan kaldırma yoluna gitmektedir. Hükûmet, ihracatı arttırmak amacıyla özellikle karaborsadaki faaliyetlerini genişletmiştir. Az kaynak gerektiren ve nakliyesi nispeten kolay olan Captagon uyuşturucu kaçakçılığı 2021'in sonlarına doğru ciddi artış göstermiştir. 2020'nin başından şubat ortasına kadar toplamda 17.348 paket esrar ve 16 milyondan fazla Captagon hap ele geçiren Ürdün Ordusu, organize bir kaçakçılık ağıyla karşı karşıya olduğunu açıklamaktadır.[30] Kaçakçıların sınırları izlemek için insansız hava araçları kullandığı ve silahlı gruplardan yardım aldığı doğrulanmıştır.

Yukarıda belirten kaynağa ek olarak, İran, Suriye'ye günde yaklaşık 60 bin varil ham petrol sağlamaktadır. Bu seviye, talebi karşılamak için yetersiz bulunsa İran'ın kendi içinde yaşadığı ekonomik kriz 2019'da bir milyar dolarlık kredi limitinin askıya alınmasına neden olmuştur. Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA) kapsamında bir anlaşmaya varılması durumunda yatırım projelerinin ve İran destekli milislerin varlığını genişlemesi mümkün olacaktır. Ancak İran'ın sağlayabileceği katkı Suriye lirasının kısa süreliğine istikrar kazanmasında rol oynamaktan öteye gidemeyecektir. Buna ek olarak, daha derin ve daha çeşitli bir ekonomik iş birliğinin en önemli hedefi Suriye'nin borcunu ödemesini sağlamak olacaktır.

Suriye hükûmetinin Doğu Akdeniz'deki doğal gaz üretimini arttırarak kendisini komşu ülkeler için bir enerji geçiş merkezi olarak pazarlama gayesi mevcut güvenlik durumu nedeniyle askıya alınmıştır. 2021'de Rusya'dan bir milyon ton buğday ithal edilmesini öngören anlaşma suya düşmüş, Ukrayna'nın işgali beraberinde ise Suriye hükûmetiyle sözleşmeli faaliyet gösteren ve ödemesini dolar olarak alan özel şirketlerin buğday ithal etmesi güçleşmiştir. Rusya bu durum karşısında Ukrayna'dan çalınan tahılları Suriye'ye ulaştırma stratejisini benimsemiştir. Böylece askerî, maddi ve siyasi desteğine bağımlı olan Suriye hükûmetini askerî çıkarlarını koruma karşılığında ayakta tutmakta ve Ukrayna ekonomisinin hayati sektörlerini baltalama kampanyası sürdürmektedir. Raporlara göre Ukrayna'da ihracata hazır yaklaşık 25 milyon ton tahıl bulunmaktadır. AB, Rusya'nın Karadeniz ablukası nedeniyle Ukrayna'dan demiryolu ve karayolu üzerinden sevkiyatın öngörüldüğü bir plan ortaya atmıştır. Ancak bu plan potansiyel gıda ihracatını ayda 1,1 milyon ton tahılla sınırlandırmaktadır. Suriye hükûmetini davranışta değişikliğe itebilecek olan Rusya, çıkarları garanti altına alınmadığı sürece AB'nin öne sürdüğü plan doğrultusunda hareket etmeyi reddedecektir.

[29] Zaki Mehchy, "The Syrian Pound Signals Economic Deterioration", *Chatham House,* Eylül 2019.

[30] "Jordan Detects 160 Drug Smuggling Groups Operating behind its Border with Syria", *Asharq Al-Awsat*, 18 Şubat 2022.

Türkiye'nin İdlib'de inşa ettiği briket evin içinden görüntü.

SONUÇ

2016'da Dünya Bankasının çalışma raporunda Suriye'de yeniden yapılanma maliyetinin 100 ila 200 milyar dolar aralığında değiştiği tahmininde bulunulmuştur.[31] 2021 yılına gelindiğinde ise Dünya Vizyonu (World Vision), çatışmanın ekonomik maliyetini 1,2 trilyon ABD dolarının üzerinde belirlemiştir.[32] Yeniden yapılanma projelerinin en zor yanlarından biri altyapıyı onarma veya iyileştirme yanında resmî kurumlarda reform yapılması ve savaşın halkta bıraktığı zihinsel ve fiziksel zararın ele alınması olacaktır. Suriye hükûmetinin ve Rusya'nın insani yardımı stratejik tavizler elde etmek adına silahlandırmasını önlemek için hesap verebilirliğin Güvenlik Konseyindeki tartışmalarda odak noktası olması ve projelerin ve bağış politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu düzenlemenin bir parçası olarak insani yardım kuruluşlarına faaliyetlerini aksatmadan yürütebilmeleri için yaptırım muafiyetleri tanınması radikal terör örgütlerinin yeniden yeşermesini engelleyecektir. Buna paralel olarak, güven inşa edici pratiklere dayalı senaryoların araştırılması BM liderliğindeki barış sürecinin daha fazla zaman kaybetmesine engel olacaktır. Bu adımların atılmasının önündeki en ciddi engel Suriye hükûmetinin müzakereye kapalı olması ve ABD ve Avrupa'nın siyasi uzlaşı olmadığı sürece yeniden yapılanma fonu sağlamaya sıcak bakmamasıdır. Her şeyden önce tarafların farklı dilde konuştuğu göze çarpmaktadır. ABD ve Avru-

[31] Jeanne Gobat ve Kristina Kostial, "Syria's Conflict Economy", *IMF Working Paper,* 29 Haziran 2016.

[32] "Too High a Price to Pay: The Cost of Conflict for Syria's children", *ReliefWeb,* 4 Mart 2021.

pa'nın odak noktasında Suriye hükûmetinin Cenevre'de verebileceği tavizler ve insan hakları ihlalleri yer alırken, Suriye hükûmeti erken iyileştirme programlarından ve mültecilerin geri dönüşünden bahsetmektedir.

Yukarıdaki sürece paralel olarak, ekonomik ve mali politikaların değiştirilmesi beraberinde sabitlenmiş ve gerçekçi enflasyon beklentileri karşılanmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma ve insan merkezli erken iyileştirme projeleri halkın kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayacaktır. Uzun vadede temiz enerjiye yapılacak olan yatırımlar dışa bağımlılığı azaltacağı gibi su güvenliğini riske atan kimyasal silahlar ve patlayıcılarla arazi ıslahına dikkat çeken bütünsel bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır. Ne var ki, yarı-kurak iklim, yeraltı suyunun aşırı kullanımı ve kirlilik nedeniyle sürdürülebilir büyümeye yönelik bir politikanın hayata geçirilmesi zorlayıcı gözükmektedir. Bunun yanı sıra, Suriye hükûmetinin yolsuzlukla mücadele edecek ve şeffaflığı artıracak siyasi iradeden yoksun olması geçici ve kozmetik önlemler üretmeye ya da yerine getiremediği tüm talepleri bastırmaya devam edeceğine işaret etmektedir. Nitekim hükûmetin Ukrayna'da yaşananları "sorumluluktan kısmen kurtulmak" için bahane olarak kullandığına dair görüşler ileri sürülmüştür.[33]

Kötü ekonomik koşullar, yüksek düzeyde ticari belirsizlik ve güven eksikliği hükûmetin spekülasyonları kontrol etme kapasitesini baltalamaktadır. Militarizasyon, siyasi reformları olanaksız kıldığından Suriye'yi yeniden inşa etmek en iyi ihtimalle bile nesiller alacaktır. Halk bir yandan insan onuruna yakışır şekilde yaşama çabasındayken, bir yandan da kötüleşen sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle ülkenin kaderinde söz sahibi olma gücünü gittikçe yitirdiğini hissedecektir. Bu esnada BM'nin sahnedeki etkinliği azaltılmaya çalışılacak ancak örgütün tamamen çekilmek yerine artan ihtiyaçları karşılamak adına alternatif yollar aradığı görülecektir.

[33] "Crisis in Ukraine: Impacts for Syria", *COAR*, 10 Mart 2022.

Yazar Hakkında

Işınsu Acar

Lisans eğitimini Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlayarak 2020 yılında mezun olmuştur. İktisadi Kalkınma Vakfında (İKV) Avrupa Birliği çalışmaları üzerine ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfında (TESEV) sürdürülebilir kent projesi kapsamında stajyer olarak görev almıştır. Özyeğin Üniversitesinde araştırma asistanı olarak din ve laiklik sosyolojisi ve siyaseti üzerine çalışmıştır. İnsani yardım ve operasyonlar üzerine çalışmaları bulunan Işınsu, özellikle Suriye'de yer alan mülteci kamplarını, ülke içinde yerinden edilmiş insanları ve yardım kuruluşlarının faaliyetlerini takip etmektedir. Ayrıca Arap Baharı sonrası toplumsal hareketler ve demokratikleşme-kültür çalışmaları ilgi alanları arasındadır. Lisans eğitimi sonrasında ilgili konularda çevrim içi eğitimler almıştır. Hâlihazırda ORSAM Levant Çalışmaları Koordinatörlüğü Araştırma Asistanı olarak görev almaktadır. İleri seviyede İngilizce ve orta düzeyde Almanca bilmektedir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Orta Doğu Araştırmaları bölümünde yüksek lisans eğitimi görmektedir.

Telif Hakkı

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2022

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

Adres : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA
Telefon : +90 850 888 15 20
Email : info@orsam.org.tr
Fotoğraflar : Anadolu Ajansı (AA)